

DARNAUS VYSTYMOŠI VALDYMAS: ETINIAI ASPEKTAI

Remigijus Čiegis, Algirdas Gavenauskas

Vilniaus universitetas, Lietuvos žemės ūkio universitetas

Anotacija

Darnaus vystymosi etinei dimensijai mokslinėje literatūroje jau nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio skiriamas vis didesnis dėmesys. Straipsnyje aptariami etiniai darnaus vystymosi valdymo aspektai. Jie šiuo metu yra ypač svarbūs, nes žmonijai dabar iškyla problema – turėti ateitį ar jos neturėti. Šiandien, priimant ūkinius sprendimus, jau nepakanka vien ekonominės informacijos ar siaurai suprastų ekonominio veiksmingumo kriterijų. Būtinai ir kiti – ekologiniai ir doroviniai, vis labiau lemiantys pasaulio raidos perspektyvą. Ekologinis-dorovinis imperatyvas ir brėžia tą lemtingą ribą, kurios nevalia peržengti. Remiantis sukaupta teorine medžiaga ir praktika, įvertinant darnaus vystymosi valdymo principus ir etiško elgesio sistemas, nagrinėjamos darnaus vystymosi perspektyvos.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: darnus vystymasis, vadyba, valdymas, etika.

Abstract

More and more attention for the ethical dimension of the sustainable development is given in the scientific economical literature. In this paper the authors analyses questions, which are related to the sustainable economical development and emphasize ethical aspects of this path of economy. The article evaluates the ethical aspects of sustainable development management. According to the collected theoretical and practical material, the perspectives of future developments in sustainability from the viewpoint of principles of sustainable development management and ethical behavior systems are reviewed.

KEY WORDS: sustainable development, management, ethics.

Įvadas

Aktualumas. Žmonija įžengė į XXI amžių, naują tūkstantmetį, kai turėtų atsirasti iš esmės naujas požiūris į mus supančią aplinką, mokslo ir technikos pažangą, įvairių kultūrų ir tradicijų integraciją, tolesnę ekonomikos raidą. Juk pastarajame šimtmečiuje išmėgintos ekonominės plėtros koncepcijos šiandien jau nebetenkina žmonijos. Susidūrę su neigiamais šiuolaikinės ekonominės veiklos padariniais, žmonės suvokia, kad dabartinis ekonominis, politinis ir dvasinis gyvenimas skatina susitelkti ties teorinėmis ekonomikos gyvavimo problemomis. Darnaus vystymosi koncepciją, be kurios jokia nūdienos diskusija apie aplinką ir plėtrą nelaikytina išsamia, reikėtų vertinti kaip realią alternatyvą šiandieninėje ekonominėje teorijoje vyraujančiai ekonominio augimo koncepcijai, ekonominį augimą siejančiai su kiekybiniu, medžiaginiu ūkio augimu (Čiegis, 1997). Todėl straipsnyje aptariama darni plėtra, akcentuojant etinio veiksnio svarbą. Universaliosios etikos kūrėjo A. Schweitzerio žodžiais tariant, „šiuolaikiniame pasaulyje nėra prasmingesnio, gyvybiškai svarbesnio uždavinio kaip sujungti civilizacijos laimėjimus ir moralę, kultūrą, etiką; šis uždavinys yra iššūkis ir išbandymas ne tik visai žmonijai, bet ir kiekvienam žmogui atskrai“ (Schweitzer, 1960). Akivaizdu, kad šiandien priimant ūkinius sprendimus, plėtros planus, naujų technologijų kūrimo ir diegimo programas, jau nepakanka vien ekonominės informacijos, siaurai suprastų ekonominio veiksmingumo kriterijų. Būtinai ekologiniai ir doroviniai kriterijai, vis labiau lemiantys pasaulio raidos perspektyvą, turintys įtakos žmonių sveikatai, išlikimui. Ekologinis-dorovinis imperatyvas ir nubrėžia tą lemtingą ribą, kurios nevalia peržengti (Kalenda, 1996; 1998).

Problema. Darnaus vystymosi koncepcijoje siejami du tikslai: a) užtikrinti tinkamą, saugų, puikų gyvenimą visiems žmonėms (tai plėtros tikslas) ir b) gyventi ir dirbti atsižvelgiant į biofizines aplinkos ribas (tai darnos tikslas). Taigi būtina laikytis ekologinio imperatyvo:

žmogus turi kurti ir savo planus įgyvendinti atsižvelgdamas pirmiausia į gyvosios gamtos dėsnius. Šie du tikslai gali atrodyti prieštaringi, vis dėlto jų būtina siekti kartu. Be to, atsiranda etinis būtinumas garantuoti būsimoms kartoms sąlygas, kuriomis gyveno ankstesnės kartos. Etinis būtinumas kartu su moksliniu tikrumu ir ilgalaikio pragmatiško savanaudiškumo motyvais traktuotinas kaip darnaus vystymosi normatyvinis pagrindas, leidžiantis darnaus vystymosi etiką vadinti nauja. Išlieka tik viena praktinė problema. Kalbant apie plėtros galimybių paskirstymą tarp dabartinės ir ateities kartų reikia įvertinti tai, kad neišvengiamai kyla prieštaravimas dėl gamtos turtų išsaugojimo ir naudojimo (nesuderinamumas) tarp žmonių kartų teisingumo požiūriu. Juk daugelis tokių ekologiniu požiūriu kritinių veiksmų, kaip bioįvairovė ir gyvybę palaikančios sistemos, yra susiję su pasirinkimo vertės išsaugojimu ateities kartoms. Socialinis-ekonominis gamtos turtų vertingumas siejamas su dabartine žmonių karta, kuri skatinama susilaikyti nuo plėtros, kad būtų išsaugota gamta (Čiegis, 2004).

Tyrimo objektas: darnaus vystymosi valdymo etiniai aspektai. Straipsnyje aptariama ekologijos etikos svarba darnaus vystymosi valdymo procese, numatoma darnaus vystymosi strategija žmonijai sprendžiant iškilusias ekonomines ir ekologines problemas.

Tikslas: išnagrinėti darnaus vystymosi valdymo etinius aspektus.

Uždaviniai:

- atskleisti ekologinės etikos svarbą darnaus vystymosi valdymo procese;
- aptarti darnaus vystymosi ideologiją ieškant veiksmingų ekonominių ir ekologinių problemų sprendimo.

Tyrimo metodai: sisteminės mokslinės literatūros analizės, bendros ir loginės analizės, lyginimo ir apibendrinimo.

1. Ekologinės etikos svarba darnaus vystymosi valdymo procese

Kadangi darnus vystymasis yra ribojamas ekonominiu, socialiniu ir kultūriniu aspektais, galima sakyti, kad darma yra normatyvinis etinis principas tolesniam visuomenės vystymuisi (Parker, 1993), bylojantis ne tai, kaip *yra*, bet tai, kaip *turėtų būti*, bei numatantis nuolatinės žmonių santykių ir veiklos algoritmų kritikos reikmę. Darnūs ekonominiai sprendimai negali būti neekologiški, taigi jie galimi, tik jei įvyks fundamentalūs žmonių vertybinių nuostatų pokyčiai, susikurs nauja etika, naujas požiūris į gamtą, numatantis visų mūsų atsakomybę išsaugant sveiką santykį su gamta. A. Leopoldo (1949) nuomone, etikos išplitimas ir į trečiąją (šalia *santykių tarp individų* [pavyzdys – dekalogas] bei *individo ir visuomenės santykių* [pavyzdys – demokratija, mėginanti visuomenines institucijas susieti su individu]) žmogų supantį elementą – *aplinką* tampa tiesiog ekologine būtinybe. Be to, ir pranešime „Mūsų bendra ateitis“ (1987) pabrėžta: „Mes bandėme parodyti, kaip žmonijos išlikimas ir gerovė galėtų priklausyti nuo pasisekimo pakelti darnų vystymąsi iki globalinės etikos“ (Our Common [...], 1987). Prieš priimdami darnią plėtrą kaip naują etiką ir naują ekonomikos strategiją, turime žinoti, kokiomis ekologinėmis, socialinėmis, politinėmis ir asmeninėmis vertybėmis ji grindžiama, kaip sutauko mūsų moralines idėjas apie žmonių laisvę, lygybę ir gerovę su mūsų išpareigojimais gyvūnams, rūšims ir ekosistemoms (jei iš tiesų naujoji etika tai byloja).

Ekologinė etika, Romos klubo įkūrėjo Aurelio Peccei pavadinta aukščiausia etikos forma, kuri užtikrina žmonių giminės išlikimą, kaip atskira etikos tyrimų sritis, yra XX amžiaus, ypač paskutinių trijų jo dešimtmečių, kūdikis. Ekologinės etikos, atgaivinusios svarbiausias mąstytojų B. Spinozos, Novalio, F. Schellingo, S. Coleridge'o, J. V. Goethe's, R. Emersono, A. von Humboldto, H. D. Thoreau, M. Gandhi, R. Tagorės, F. Dostojevskio, L. Tolstojaus, V. Solovjovo, A. Schweitzerio, N. Rericho, A. de Saint-Exupery, J. Muiro, A. Leopoldo universalios etikos idėjas (Кочелова, 1993), atsiradimas buvo žmonijos raidos perspektyvomis susirūpinusios, gamtai neabejingos sąmonės reakcija į tai, ką istoriosofai pavadintų istorijos iššūkiu, t. y. reakcija į civilizacijos raidos procese susiklosčiusią gyvybei nepalankią ekologinę situaciją. Tiesa, apmąstymų ir idėjų apie žmogaus bei gamtos sąveikos moralinę prasmę buvo ir anksčiau, praktiškai per visą žmonių giminės gyvavimo istoriją. Užtenka prisiminti XIX a. anglų pozityvistą H. Spencerį ir jo etinį evoliucionizmą, kuris visuomenės gyvenimo vystymąsi aiškino kaip biologinę evoliuciją. Šiuo metu plečiasi pati žmogaus etinio aktyvumo sritis, apimdama ir nežmogiškas gyvasias būtybes, ir visą kitą gamtą. Todėl kiekviena etika, vadovaujanti mūsų elgesiui su gamta, yra aplinkosaugos etikos forma. Pagrindinis aplinkosaugos etikos dalykas yra ne tai, kaip žmonės moraliai turėtų bendrauti su kitais, bet kaip jie turėtų bendrauti su gamta – gyvūnais, biologinėmis rūšimis, ekosistemomis. Ekologinė etika pabrėžia bendrąsias žmonių vertybes, nes gamtos išsaugoji-

mas – svarbiausias žmonijos uždavinys. Viena šiuolaikinės etikos mokslo šakos pagrindinių užduočių yra suderinti aplinkosaugos santykius. Be to, ji aktualizuoja ne tik bendruosius žmonių, bet ir globalinius dorovės principus, gina visos esamybės teisę į būti, akcentuoja pagarbą gyvybei, darnią visuomenės ir gamtos raidą. Anot Č. Kalendos (2002), šiandien ekologinė etika yra filosofinis-humanitarinis dalykas, turinio požiūriu panašus į piramidę. Piramidės pagrindą sudaro filosofija (ontologija) ir gamtotyra, viduryje – aksiologija, o viršuje – normatyvinė etika. Šios sudėtinės dalys atsako į klausimus:

- Kas yra gamta?
- Kas yra žmogus?
- Kaip žmogus gamtoje turi elgtis?

Pildyti moralės turinį, spartinti dorovinę pažangą, papildant ją naujais principais bei maksimumis, skatinančiomis puoselėti gamtą, – tokia ekologinės etikos paskirtis. Ji domisi žmogaus ir gamtos sąveikos dorovinėmis aspektais: bioįvairovės ir gamtos darnos išsaugojimu, gyvūnų teisėmis ir jų apsauga, gamtos doroviniu statusu, kraštovaizdžio puoselėjimu ir kt. Ekologinės etikos tikslas – teisingas, sveikas ir prasmingas žmogaus gyvenimas Žemėje, gyvybės puoselėjimas.

Nuo etinių nuostatų, dorovinės atsakomybės už ūkinės veiklos poveikį, padarinius aplinkai, ekologinės sąžinės priklauso aplinkos kokybė. Meilė ir pagarba natūraliam žemės grožiui, būtinybė išsaugoti gamtos įvairovę leidžia darnią plėtrą apibūdinti kaip etinį idealą (Kothari, 1994). Būtina pastebėti, kad darnios plėtros etinei dimensijai jau nuo XX a. paskutinio dešimtmečio mokslinėje literatūroje skiriamas vis didesnis dėmesys (paminėtini H. Daly'io ir J. Cobbo (1989), J. R. Engelio ir J. G. Engelio (1990), S. Rockefellerio ir J. Elderio (1992), D. Browno (1994), J. R. Engelio ir J. Denny-Hugherio (1994), H. Skolimowskio (1990) darbai).

Kai kurių autorių (pvz., B. Nortono [1987] ir I. Sachso [1984]) nuomone, darnumui užtikrinti pakaks valdymo etikos – silpno antropocentrizmo, pasisakant už vadybą, besiremiančią normatyviniu požiūriu, kad mūsų sąveikos su gamta apribojimai kyla iš pareigų, kurias turime kitiems žmonėms, t. y. deklaruojančią, kad nereikėtų teikti pirmenybės niekam, kas nesuderinama su žmogaus gerovei tarnaujančios gamtos išsaugojimo tikslais.

Kiti mokslininkai (pvz., R. Turner [1988] ir galutinai tradicinės antropocentrinės moralės ribas pralaužęs šiuolaikinės ekologinės etikos tėvas A. Leopold [1949]) orientuojasi į griežtesnę bioetiką, kuri teigia, kad ir kitos gyvos būtybės (augalai, gyvūnai) ar biotinės sistemos (dirvožemis, vanduo) moraliniu požiūriu yra svarbios, todėl būtina išsaugoti biotinių bendrijų integralumą, stabilumą ir grožį, numatant evoliucinę galimybę moralei pakilti į naują – ekologinį – nenutrūkstamos plėtotės etapą.

A. Leopold pasiūlė išeities tašką aplinkosauginei etikai kurti, išskėlė klausimus, į kuriuos turi atsakyti aplinkosaugininkai. Net nurodė etiškos mūsų elgsenos kryptį: „Kai suprasime, kad Žemė ir mes esame viena visuma, galbūt pradėsime ja naudotis su meile ir pagarba“ (Leopold, 1949).

Galiausiai žmonės privalo gerbti ir saugoti gamtą ne todėl, kad toks elgesys gali būti naudingas ar atitikti mūsų interesus (tai būtų socialinės gerovės teorijai būdingas utilitarinis požiūris, kurio pagrindus padėjo dar Jeremy Bentham ir kurį dėl jo ribotumo griežtai kritikavo filosofas Andrew Brennan [Brennan, 1996; Brennan, 1992]), bet todėl, kad priešingu atveju grubiai pažeisime visų gyvų būtybių, kartu su mumis sudarančių Žemės bendruomenę, teises. Šis reikalavimas glaudžiai susijęs su anglų filosofo Herberto Spencerio knygoje „Etikos principai“ išplėtotą evoliucine etika, kuria remiantis žmogus išpareigoja padėti gyvybei.

Ne tik žmonių veiksmai, nukreipti prieš žmones, bet ir veiksmai, nukreipti prieš kitas gyvas būtybes, gali būti moralūs ar amoralūs, be to, žmonių elgesys su kitomis gyvomis būtybėmis ar ekosistemomis gali būti vertinamas kaip doras ar nedoras, nepaisant poveikio žmonėms. Tai puikiai suprasta dar senovės Indijoje, kur prieš keletą tūkstančių metų sukurtose Vedose ir etikos normose mokoma visose gyvose būtybėse išvelgti save, jokiame gyviui nejausti pykčio, būti maloniu ir gailėstingu. Kinų filosofija jau pačioje savo raidos pradžioje etiką traktavo kaip mokymą apie tinkamą elgesį su visais gyvais padarais. Subtilūs priesakai, kaip elgtis su gyvūnais, išdėstyti populiarioje kinų etikos knygoje „Kan yin pien“ („Apie atlyginimus ir bausmes“), kuri parašyta maždaug XI amžiuje. Viename šios knygos priesakų sakoma: „Elkitės žmoniškai su gyvuliais, nesukelkite skausmo vabzdžiams, augalams ir medžiams“ (Čiegis, 2002). Apie žmogaus giminybę su visu gyvuoju pasauliu kalbėjo ir senovės antikos mąstytojas Seneka.

Taigi etika – tai atsakomybė už visa, kas gyva. Žmonės privalo atgaivinti natūralų, įgimtą jautrumą, dalyvauti sprendžiant gyvūnų likimo problemą ne kaip gamtos ir gyvybės viešpačiai, o kaip protingos, doros asmenybės. Nobelio taikos premijos 1952 m. laureato A. Schweitzerio pasiūlyta „Didžios pagarbos gyvasčiai etikos“ koncepcija apie žmogaus santykius su gyvąja gamta, byloja, kad neturime teisės peržengti būtinybės ribų net tada, kai tai susiję su nesvarbiais dalykais.

Antropocentristinio ir neantropocentristinio požiūrių skirtumus rodo tai, kad antropocentristai yra linkę gamtą saugoti žmonėms (jiems svarbiausias žmonių išlikimas, dabartinės ir ateities kartų gerovė, o gamta rūpi tik kaip priemonė tam užtikrinti), neantropocentristai, pasisakantys už visos gamtos ir visų gyvių teises, linkę gamtą ginti nuo žmonių išnaudojimo. Anot Paulo Tayloro, „turime skirti apsaugą (dabar saugant, kad būtų galima vartoti ateityje) nuo išsaugojimo (apsaugant tiek nuo dabartinio vartojimo, tiek ir nuo vartojimo ateityje)“ (Taylor, 1986).

Neantropocentristinė etika remiasi idėja, kad žmonių elgesys vertintinas atsižvelgiant į tai, kokią poveikį jie daro visoms gyvoms esybėms ir biosferai, o ne tik dabartinei ir ateinančioms žmonių kartoms. Net ir priėmus neantropocentristinę etiką, lieka neišku, kiek savo moralinėse nuostatose turime vertinti gamtą.

Nors Vakarų požiūris į pasaulį materialinės gerovės kūrimo požiūriu pastaruosius tris šimtus metų buvo išpūdingai sėkmingas, didžiulės krizės, kurias išgyveno

šiandieninis pasaulis, turėtų būti traktuojamos kaip jo fundamentalių trūkumų įrodymas. Anot H. Skolimowskio (1981), dabartinė kosmologija per daug remiasi empirizmu ir gamtos mokslų pažangos bei technikos laimėjimų nulemtu scientizmu, kurie suabsoliutina gamtos mokslus ir nevertina to, ko negalima paaiškinti jų metodais; taip pat yra per daug mechanistinė, deterministinė, racionalistinė (ar net redukcionistinė, t. y. visuomenės suvokimą susiaurinti iki atskirų jos dalių suvokimo, – tai išskirtinės žmogaus padėties akcentavimas kitų gyvybės rūšių atžvilgiu) ir analitiška, nepakankamai remiasi humanistinėmis nuostatomis ir į gamtą orientuota morale. Stiprėja įsitikinimas, kad Vakarų kultūra, atsisakiusi moralinio požiūrio į gamtą, tapo dvasiškai sekli ir vienpusiška. Be to, nuo XIX a. antrosios pusės praktiškai visus Vakarų kultūros (XX a. antrojoje pusėje tapusios masinio vartojimo produktu) ir mąstymo aspektus persmelkė *specializavimosi* fenomenas, patvirtinęs, kad nuo scientizmo iki technokratizmo – tik vienas žingsnis. Scientizmo išsigalėjimas yra viena iš aklaviečių, nes kategoriška scientizmo logika labai supaprastino pasaulį, suskaldė jį į atskirus gabalėlius. Galiausiai, antropocentristinis pasaulėvaizdis, atskyręs mus nuo gamtos, neišvengiamai atskyrė ir nuo savo prigimties pagrindo. Vienintelė reali išeitis iš šios aklavietės – tolesnė darnumo etikos plėtra, atkuriant vientisą pasaulio vaizdą ir žmogaus ryšį su gamta.

Pastebėsime, kad nuo A. Smitho iki pat šių dienų į žmogų visų pirma žiūrėta kaip į *homo oeconomicus* – „naudingumą maksimizuojančią mašiną“ (Čiegis, 2002). Prielaida apie, F. Machlupo (1972) žodžiais tariant, „universalų baidyklę“ – racionalų, egoistišką ir savo naudą (tikslų funkciją) maksimizuojantį asmenį, eliminuojant emocionalumą ir paliekant „gryną“ racionalumo absoliutą, – tai tipiškas žmonių modelis kiekvienoje standartiniėje ekonominėje teorijoje, kuris atmeta etikos ir socialinių normų poveikį asmens sprendimams. Be to, filosofinis liberaliojo ekonominio fundamentalizmo pamatas – metodologinis individualizmas ir jo „robinzonados“, kurios turėtų paaiškinti viso ūkio veikimą, teigia, kad čia nėra jokio kito socialinio veikėjo, išskyrus atskirą asmenį, ir visi socialiniai įvykiai turi būti atskirų asmenų elgesio suma. Metodologinio individualizmo oponentai teigia, kad visus visuomenėje vykstančius procesus būtina redukuoti, traktuoti kaip individo veiksmus. Taigi socialumui šioje pažiūrų sistemoje vietos nėra, o vienintele veiksminga ekonomizavimo uždavinio sprendimo priemone pripažįstama rinka (Gylys, 2002). Šis modelis, leidęs modeliuoti ekonominius procesus, pateikti formalias, aiškias prognozes, taip pat tapo ideologiniu pagrindu rinkos ūkiams, kuriuos reguliuoja atskirų asmenų egoistinių motyvų nulemti decentralizuoti sprendimai. (Vakarietiška pasaulėžiūra vis labiau įtvirtino įsitikinimą, kad visuomenei nebereikia etinio pagrindo, nes laisva rinka veikia geriau už bet kurią kada nors sukurtą etinę sistemą.) Todėl ir ekonominė plėtra buvo griežtai apibrėžta, pajungta ekonominiams interesams.

Technologinio determinizmo koncepcijos nepakeitė šios schemos ir visiškai atitiko žmonijos civilizacijos

išsivystymo pramoninės epochos nuostatas. (Dar daugiau – technologinių laimėjimų ir augančios šalių integracijos skatinamas spartus ekonominis augimas tapo skiriamuoju XX a. bruožu.) Nors vis dažniau buvo pripažįstama, kad *homo oeconomicus* modelis turi nemažai trūkumų ir neretai sukelia problemų. Tradiciškai modelis buvo kritikuotas dėl analitinio nepagrįstumo. Be analitinių supaprastinimų, tipišku šiam modeliui, jam būdingas dar vienas trūkumas: šis modelis apskritai prieštarauja socialiniams, ekologiniams ir net ekonominiams darnios plėtros tikslams. Be to, *homo oeconomicus* modelis prisidėjo griauinant aplinką, nes nekalba apie atsakomybę už globalius bendruomeninės nuosavybės išteklius, tiesiogiai ar netiesiogiai ragina eksploatuoti nustatytos kainos neturinčias aplinkos gėrybes, nemokamai naudotis visuomeninėmis gėrybėmis.

Teko ieškoti *homo oeconomicus* modeliui alternatyvių, žmonių elgesį nusakančių koncepcijų, kai lemiamu žmonių visuomenės veiksmu tampa moralė: suvokiama atsakomybė aplinkiniams ir visuotinė grėsmė aplinkos ateičiai. Čia jau nebegali padėti anksčiau pasiūlytos realios elgesio hipotezių alternatyvos, besiremiančios *homo oeconomicus* modeliu: H. Simono (1979) riboto racionalumo modelis, D. Kahnemano ir A. Tverskio (1979) „perpektyvų teorija“. Žvilgsnis krypo link S. Lindbergo (1990) pasiūlyto *homo socio-oeconomicus* elgesio modelio, apimančio racionalaus žmogaus ir žmogaus, besilaikančio visuotinai priimtų elgesio normų, bruožus. Be to, darniai plėtrai užtikrinti reikia daugiau negu vien techninės pažangos, skatinant ekonominę ir ekologinę veiksmingumą, tam reikia keisti asmeninio gyvenimo, vartojimo stiliaus, vertybių ir socialinio sambūvio modelius. Šiuo požiūriu darnumas turi apimti pakankamumą, orientavimąsi į gerovę, kurie siejami ne tik su materialiu turtu. Atsižvelgiant į šią plačią darnos sampratą, B. Siebenhunerio (2000) aptartas *homo sustinens* išsivaizduojamas kaip žmogus, gyvenantis pagal darnos reikalavimus. *Homo sustinens* (palaikytojai) neišvengiamai turi būti emociškai susiję su gamta, kas lemia atsakingą ir pagarbų veikimą. *Homo sustinens* koncepcija turi apimti moralinius ir etinius aspektus. Juk daugelis veiksmų, atliktų siekiant darnos, negali būti kontroliuojami ar išoriškai motyvuoti sankcijomis, pinigineis paskatomis. *Homo sustinens* koncepcija atrodo tolima ir nereali, o tradicinėje ekonomikos teorijoje vyraujančiam *homo oeconomicus* alternatyvus modelis galėtų būti Herberto Ginčio (2000) aptartas *homo reciprocans*, dažnai linkęs kooperuotis, taigi ir tinkamesnis ekologiškai ekonomikos teorijai.

Tenka pažymėti, kad neigiamų dabartinio poveikio padarinių aplinkai žinojimas dar nėra pakankamas pagrindas radikaliai keisti žmogaus gyvenimo būdą ir jo požiūrį į gamtą, nes lieka nepaliestos giluminės individualios ir kolektyvinės sąmonės struktūros. Medžiagų ir energijos sunaudojimas turtingose šalyse ir toliau auga, nepaisant turimų galimybių pakeisti savo prioritetus darant vartojimo sprendimus. Susidūrimas su gamtinės sistemos keliamais ribojimais neskaito keisti „išteklius eikvojančio gyvenimo būdo“ (Myers, 1993). Todėl būtina, kad pagrindiniai žmonijos prioritetai pasikeistų

ekologinių prioritetų naudai. Akivaizdu, kad visuomenė per artimiausius dešimtmečius patirs dramatišką gyvenimo stiliaus pokyčių. Dabar svarbiausias klausimas, ar panorėsime ir sugebėsime išnaudoti šį pokyčių momentą ir perorientuosime gamybą bei vartojimą, siekdami pušiausvyros.

Būtina pripažinti, kad šioje situacijoje vienintelė išeitis yra sistemos sandaros keitimas: sėkmingai spręsti ekologines problemas galėsime, matyt, tik tada, kai visi ekonominiai, politiniai ir socialiniai mechanizmai bus sureguliuoti taip, kad skatintų pažangias, ekologiškai saugias technologijas ir aplinkai draugišką visų mūsų elgesį. Būtina ne tik ekonominiu, ekologiniu, bet ir moraliniu požiūriu darni plėtra. Darni ekonomika gali būti ilgalaikės plėtros tikslas. Tam būtina užtikrinti gyvybinių dabar gyvenančių žmonių reikmių tenkinimą, kartu mąstant apie būsimų kartų išlikimą.

2. Darnaus vystymosi ideologija

Visuomenės vystymasis ilgą laiką buvo glaudžiai susijęs su vis didėjančiu poveikiu aplinkai. Ekspontiškas pastarųjų šimtmečių ekonomikos ir žmonių skaičiaus augimas lėmė vis intensyvesnę gamtinių išteklių naudojimą ir aplinkos teršimą. Ilgą laiką vyravo nuostata, kad tik auganti gamyba yra visuomenės gerovės garantija, o rūkstantys gamyklų kaminai – akivaizdus šios gerovės simbolis. Nuo praėjusio šimtmečio vidurio dėl mokslinės-techninės revoliucijos gamybos ir gamtinių išteklių naudojimo augimo tempai šoktelėjo dvigubai, o žmonių skaičiaus augimas įgavo demografinio sprogimo pobūdį. Tai lėmė ir daug didesnę aplinkos taršą, kuri septintajame XX amžiaus dešimtmetyje pasiekė tokį lygį, kad ir toliau nespėsti šios problemos buvo nebeįmanoma (Gustainis ir kt., 2002).

Dabartinėje globalizacijos epochoje žmonės turėtų stabdyti destruktivius globalizacijos procesus ir kurti kitokios globalizacijos viziją, paremtą darnaus vystymosi principais, kai atsižvelgiama ne tik į ekonominius rodiklius, bet ir į socialinę bei ekologinę darną. Tikroji globalizacija – tai suvokimas, kad gyvename vienoje planetoje, kur visi esame glaudžiai susiję. Nepripažindami žmogaus kaip vertybės galime sulaukti agresyvaus atsako. Niokodami aplinką, niokojame save. Mūsų senoji pasaulėžiūra, kai viskas aplink yra gyva ir vertinga, aplinka yra subjektas, o ne objektas, žmonių pasaulyje po truputį atgyja ir skatina pokyčius (Harris, 1998).

Akivaizdu, kad reikia iš esmės peržiūrėti visuomenės plėtros prioritetus ir atsisakyti beatodairiško ekonomikos augimo kaip vienintelio prioriteto, daugiau dėmesio skirti veiksmingam gamtinių išteklių naudojimui ir aplinkos taršos mažinimui. Jei norime turėti švarią aplinką, išsaugoti gyvąją gamtą ir išlikti patys, turime pradėti ieškoti būdų, kaip neatsisakant ekonominės pažangos išspręsti gilėjančias aplinkos problemas. Akivaizdu, kad spartėjant globalizacijos tempams, plečiantis ekonominiams ryšiams, didėjant aplinkos problemoms, darnios plėtros ideologijos nuostatas galima įgyvendinti tik bendromis pasaulio gyventojų pastangomis, pakeitus žmogaus ir gamtos santykio suvokimą (LRAM, 2001).

D. Orro (2002) nuomone, darnaus vystymosi ideologijos sampratai priskiriamas ne tik ekologinis vientisumas, bet ir socialinis bei ekonominis teisingumas, nesmurtiniai veiksmai, demokratija, taika. Kuo glaudesni yra darnios plėtros ir ekologinio vientisumo apibrėžimai, tuo labiau akcentuojamos visos keturios vertybės. Todėl atsiranda tam tikras neatitikimas tarp *environmentalizmo* (aplinkos mąstymo), kuris dažniausiai aptaria ekologinį vientisumą, ir darnaus vystymosi, kuris yra labiau holistinis ir visaapimantis.

Akivaizdu, kad turime tiksliau įvertinti žmogaus poveikį biosferai, patobulinti ūkio ir aplinkos valdymą, įgyti šioms reikmėms įgyvendinti tinkamesnę išsilavinimą ir skatinti sąmoningumą. D. Orro pastebėjimu, pirmos trys į darnaus vystymosi ideologijos sampratą įtraukiamos vertybės gali būti pasiektos racionaliu mąstymu, o ketvirtajai reikia daugiau – keisti mąstymą ir širdį, turėti noro ir tikslų. Kalbant apie pastarąją sritį, reikia daugiau negu instrumentinės priežasties ir racionalaus planavimo – būtinas suvokimas ir išmintis (McDaniel, 1995).

Kyla klausimas: ar pasauliui svarbus dvasinis žmogaus atsinaujinimas? Ar tam gali padėti pasaulio religijos? Juk dvi dabartinės tradicinio religinio fundamentalizmo alternatyvos – mokslškumas (scienticizmas) ir vartotojiškumas – yra problemos, o ne jos sprendimo dalis.

Mokslškumas skiriasi nuo mokslo. Mokslas yra sąmonės ir praktikos būdas – stebėjimų, hipotezių, bandymų ir išvadų metodų visuma. Jo vidinius impulsus, anot U. Goodenough, apima noras pritarti, tai yra noras priimti pasaulį tokį, koks jis yra, o ne tokį, kokį jį nori matyti žmonės. Priimti faktus – tai atsiverti pasauliui (tokiam, koks jis yra). W. James tai aiškina taip: iš esmės visa mūsų egzistencija yra būdas kokybiškai priimti pasaulį. Mokslas turėtų tam padėti.

Kai vyrauja mokslškumas, moksliški žinojimo būdai yra laikomi pagrįstais, nepaisant dvasinių pažinimo būdų. Manoma, kad mokslinis pažinimas – mechanistiniai ir postmechanistiniai vaizdai – „apibūdina viską“. Bet tada noras pritarti tampa noru viešpatauti. Paklusnumas bendradarbiaujant su gamta (darnios plėtros ideologijos modeliavimo esmė) keičiamas noru „tvarkyti bei pertvarkyti planetą“ (McDaniel, 1995). Galiausiai mokslinis gamtos tikrovės suvokimas nėra be trūkumų jau vien todėl, kad slopina gamtos išgyvenimo jausmus.

Savo dvasinio atsinaujinimo kvietimu D. Orr faktiškai kritikuoja mokslškumą. Jis pripažįsta, kad mokslas negali įvardinti vertybių, kurios kuria visuomeninę politiką: „Mokslas pats savaime negali palaikyti žmoniškumo“ (Orr, 2002). Jis pripažįsta, kad mokslškumas turi du papildomus trūkumus: jis neatsižvelgia į paslaptinumą ir nekreipia dėmesio į „aukštesniąsias jėgas“ – išmintį, meilę, užuojautą, supratimą ir empatiją (McDaniel, 1995).

Vartotojiškumo poveikis irgi apima daug sričių. Vartotojiškumą galėtume apibūdinti taip: jo gėris yra ekonominis augimas, jo „kunigai“ yra viešosios politikos kūrėjai, kurie skatina augimą, jo „apaštalai“ yra reklamuotojai, kurie parodo augimo produkciją ir stengiasi

mus įtikinti, kad be jos negalime būti laimingi. Kaip ir visoms religijoms, vartotojiškumui būdinga tam tikra dvasingumo forma. Todėl D. Orro kvietimas „dvasiškai atsinaujinti“ yra siūlymas norą viešpatauti keisti noru ieškoti paslapties (Griffin, 1999). Naujos gyvenenos ir vartosenos siekis turėtų būti grindžiamas kitokiu požiūriu į žmogų ir į jį supančią aplinką.

Ką šis atsinaujinimas apima? Be viso kito, jis apima žmonių gebėjimą neapsiriboti, turint galvoje ir Žemės ribotumą sugerti taršą, aprūpinti žmones ištekliais, moko mus gyventi puoselėjant dėkingumą, o ne gobšumą, atleidimo, o ne neapykantos, paslaptinumo, o ne viešpatavimo jausmus (Barbour, 2000).

Todėl svarbu išsiaiškinti, ar XXI a. pradžios žmonės suvokia, kad dėl jų veiklos gamtai ir jiems patiems iškiolo grėsmė, ar jie jau suvokė, kad negalima toliau gyventi puoselėjant dvasinį egoizmą, laikant save „gamtos viešpačiu ir kūrėju“? (Baranova, 2000; Statkevičius, 1990). Ieškant atsakymų į šiuos klausimus, stengiasi kiek įmanoma atkurti antikinėmis panteistinėmis tradicijomis grįstą požiūrį į pasaulį, kur svarbi pasaulio (gamtos) ir žmogaus darna, pagarba gamtai: jeigu suvoktume, kad žmogaus ir gamtos prigimtis yra ta pati, su aplinkiniu pasauliu elgtumėmės paprasčiau, jo nebegriaudume.

Prieš 13 metų Rio de Žaneire įvykęs pasaulio viršūnių susitikimas aukščiausiu lygiu įteisino darnų vystymąsi kaip pagrindinę ilgalaikę visuomenės vystymosi ideologiją. Darnus vystymasis traktuojamas kaip kompromisas įgyvendinant aplinkosauginius, ekonominius, socialinius ir mentalinius visuomenės tikslus, garantuojant visuotinę gerovę dabartinei ir ateinančioms kartoms, neperžengiant leistiną poveikio aplinkai ribų. XXI a. žmonija lyg ir bando suvokti, kad gyvybei Žemėje dėl žmonių egoizmo, godumo ir neišmanymo gresia pražūtis. Žmonės niokoja žemę, švaisto jos turtus, augant miestams ir pramonei didėja aplinkos tarša. Tačiau net ir po globalinių ekologinių katastrofų žmonija vis dar nesuvokia naujų technologijų pavojingumo (klonavimas, GMO). Antropogeninės kilmės medžiagos ir toliau kaupiasi atmosferoje, jų padariniai gamtai ir žmogui yra akivaizdūs. Kaip pastebime, informacija, socialiniai įgūdžiai žmogaus elgesio istorijoje nepaskatino jo dvasiškai tobulėti.

Kiekvieną pasaulyje kilusią krizę galima įveikti tik panaikinus jos priežastis, kitaip ji pasireikš vis naujomis formomis. Kadangi pripažįstama, kad visų ekologinių problemų sprendimo šaknys slypi ne žmogaus santykiuose su gamta, o pačiame žmoguje, jo daugialypėje psichofizinėje prigimtyje, dvasios bei proto gelmėse, į jį ir reikėtų nukreipti visas pastangas. Juk šį išderintą pasaulį žmogus kuria pagal savo pakrikusį vaizdinį. Vidinis chaosas pagimdė ir šį chaotišką pasaulį. Jo sumaterialėjimas pasiekė tokį lygį, kad neigiamos visos dvasinės vertybės, tauta sukeliama prieš tautą, individas prieš individą. Žmogaus sumenkėjimas išprovokavo modernųjį despotizmą, neigiantį žmogaus asmenybės vertinimą. Taigi darnus vystymasis neįmanomas be dvasinės evoliucijos. Viena didžiausių ekologinių problemų yra žmogaus dvasios ekologijos, jo mąstymo ir gyvenenos ekologiskumas: būtina iš esmės keisti žmogaus veiklos

Žemėje kryptį, mūsų civilizacijos orientaciją, kartu ir jos pagrindinį elementą – žmogų, jo nuostatas, elgesį.

Norint įgyvendinti darnaus vystymosi ideologiją, žmonijai reikia filosofijos, kuri taptų mūsų kasdienybėje, visiems suprantamai parodytų: kas mes buvome, esame, kuo privalome būti, iš kur atėjome, kur turime eiti, kur klydome, ko nežinojome ar nenorėjome žinoti, kodėl murkdomės per amžius paradoksų, ydų bei dvasinių krizių liūne, kodėl visa civilizacijų istorija – nuolatinis kitų žudymas ir skendimas dvasinio egoizmo, neapykantos, pavydo, keršto, vargo jūroje?

Žmogaus ir gamtos konflikto padarinys – globali ekologinė-moralinė-socialinė krizė, tapusi viena svarbiausių ir neatidėliotinai sprendtinų problemų pasaulyje. Dabarties žmonija niekuo nėra tiek turtinga, kaip susinaikinimo priemonių. Kartu ji nuskurdo doroviniu, vertybiniu požiūriu, kas galėtų padėti išsigelbėti ir išgelbėti gamtą. Žmogus turėtų įveikti vidinį chaosą, suvaldyti pirminius instinktus, suderinti savo vidinį gyvenimą.

Kol būsime tik savo geismų ir aistrų kompleksas, pasyviai pasiduosime visoms išorinio pasaulio pagundoms, nepajusime atsakingumo už kiekvieną poelgį, neturėsime savų idealų, tol būsime valdomi mechaniskų ir nežmoniškų pradų, blaškysimės nuo vienos iliuzijos prie kitos, iš vieno vargo krisime į kitą. Kol iš esmės nepakeisime savo vidinio gyvenimo, tol nepasirodys šviesos pragiedrulis ir mūsų vargams nebus galo, pasiliksime chaose, beprasmybėje, visame tame, kam priešinasi darnaus vystymosi ideologija. Tikėdami žmogaus galia, galime pradėti derinti jo vidinį gyvenimą, jį ugdyti. Kultūros ir visų civilizacijų istorija rodo, kad žmogaus galia glūdi jo dvasioje ir jos kūryboje. Taigi žmogus savo dvasią turėtų stiprinti. Tai yra jo gyvybingumo principas (Statkevičius, 1990).

Svarbu, kad ugdymo procese prioritetas būtų teikiamas darnaus vystymosi filosofijai. A. Peccei šią filosofiją pavadino aukščiausia etikos-filosofijos forma, kuri ateityje turėtų užtikrinti žmonių giminės išlikimą. Pagrindinis darnaus vystymosi filosofijos teiginys: žmonės turėtų išmokti moraliai bendrauti su kitais žmonėmis, juos supančiu pasauliu. Prabilta ir apie neantropocentristinę etiką (reikėtų skirti biocentrizmą ir ekocentrizmą), kuri remiasi idėja, kad žmonių elgesys vertintinas atsižvelgiant į tai, kokią poveikį jie daro visoms gyvoms esybėms, biosferai, o ne tik dabartinei ir ateinančioms žmonių kartoms.

Darnaus vystymosi filosofija pabrėžia bendrųjų žmonių vertybių prioritetą, teigia, kad gamtos išsaugojimas – bendras ir svarbiausias visos žmonijos uždavinys. Ji kviečia liautis išnaudoti gamtą ir pradėti su ja „bendradarbiauti“, priimti mus supantį grožį ir grožį, esantį kiekviename mūsų. Šios darnaus vystymosi ideologijos sampratos rėmėjai turėtų siekti žmogaus ir gamtos darnaus buvimo. Darnus vystymasis, kaip nauja ideologija, – tai žmonijos raidos perspektyvomis susirūpinusios, gamtai neabejingos sąmonės reakcija į civilizacijoms keičiantis susiklosčiusią gyvybei nepalankią ekologinę situaciją. Darnaus vystymosi filosofijos ideologija kviečia „intelektualiai atsinaujinti“, ragina norą viešpatauti keisti noru susitarti su gamta, pagrindžia kiekvieno pla-

netos gyventojų moralinę atsakomybę už savo elgesio padarinius gamtai ir žmogui. Turime skatinti suvokimą, kad holistinis požiūris, apimantis antropologiją, etiką ir filosofiją, akcentuojantis žmogaus moralę ir išmintį, yra aukščiausia žmonijos ir gamtos apsaugos sistema. Privalome žmogui parodyti, kad blogio priežastys glūdi jame pačiame, jo holistiniame nesuvokime (Statkevičius, 1990; 1992).

Siekiant įgyvendinti darnaus vystymosi ideologiją, turi būti sutvarkyti tarpusavio santykiai: žmogaus su pačiu savimi, su kitais žmonėmis, vienu tautų su kitomis tautomis – su kitaip mąstančiaisiais. Darnų vidinį gyvenimą gyvenantis žmogus pasidarys ryžtingas, nes bus vieningas ir galės visas savo jėgas nukreipti viena kryptimi – skleisti darnaus vystymosi ideologiją. Žmogaus siekiai bus pastovūs, todėl jis nesiblaškys iš kraštutinumo į kraštutinumą, nenuleis rankų sutikęs kliūtį ir neišsizadės savęs net daug kartų pralaimėjęs. Jis bus ištvermingas ir nuoseklus, darnus ir ištikimas savo pašaukimui, siekiams. Žmogus jausis atsakingas už savo ir už kitų veiksmus, todėl jo veikla negalės prieštarauti visuotinoms vertybėms ir jo paties idealui. Jis bus aktyvus ir visomis jėgomis kovos dėl aukštesnio, vertingesnio, žmoniškesnio ir dvasingesnio gyvenimo (Statkevičius, 1990; 1992).

Pasaulis, kuriame gyvena žmogus, šiuo metu išgyvenantis globalią dvasinę-ekologinę krizę, – sukurtas žmogaus. Žmogus turi suderinti savo vidinį gyvenimą. Jis turi būti kritiškas viskam, kas sudaro jo žmogiškąją būtį, veiklą, liautis reikalauti iš gamtos daugiau nei gali jai sugražinti, nusistatyti vidines ribas. Taigi turime suvokti, kad atsakome ne tik už save, bet ir už ateities kartas, istoriją. Žmogui svarbu atrasti savo tikrąjį kilnumą ir savo, kaip žmogaus, vertę, suvokti savo paskirtį žmonijai ir pasauliui. Kilnu būtų kiekvieną savo nevirtotą judesį, kiekvieną neigiamą padarinį suvokti žmogaus ir gamtos požiūriu, pripažįstant viską, kas teisinga, nedaryti neigiamo poveikio žmogui ir gamtai.

Siekdami įgyvendinti darnaus vystymosi ideologiją, turime ugdyti tai suvokiančią visuomenę, sąžiningai vykdančią moralinius įsipareigojimus žmonėms ir gamtai, nekonfliktuojančią: *Žmogus – Žmogus, Žmogus – Visuomenė, Žmogus – Gamta*. Darnaus vystymosi ideologija kiekvienam mūsų kelia uždavinį įveikti aplinkosaugines, ekonomines, socialines ir mentalines problemas ugdantis naują suvokimą, mažinant minėtus konfliktus. Darnaus vystymosi visuomenei turime ugdyti žmogų, suvokiantį savo, kaip doros, sąžiningos, teisingos, nesavanaudiškos, mylinčios žmoniją ir gamtą asmenybės, atsakomybę. Turime ugdyti žmogų, kuris atrastų savo tikrąjį kilnumą ir savojo žmoniškumo vertę, susivoktų savyje.

Net ištikus globaliai ekologinei-moralinei-socialinei krizei žmogus negali žūti. Tiek krizių pasaulyje įveiks, įveiks ir globalią dvasinę-ekologinę krizę. Žmogus, nepaisant jo smukimo, išlieka didelė vertybė. Tad susitelkime, sutvarkykime vidinį chaosą, pamastykime apie kilnų savo pašaukimą pasaulyje, pažadinkime savo neegoistinę sąmonę, po didžiųjų atradimų ir mokslo revoliucijų atraskime save, savo tikrąjį kilnumą ir savojo žmo-

niškumo vertę. Patirdama šią globalią dvasinę-ekologinę krizę žmonija gali ir privalo siekti vienybės su gamta, neturėtų kartoti jai padarytos žalos, jausti atsakomybę už ateities kartas, jų gyvenimo kokybę.

Išvados

1. Darnumas yra normatyvinis etinis visuomenės plėtros principas, bylojantis ne tai, kaip yra, bet tai, kaip turėtų būti, numatantis nuolatinės žmonių santykių ir veiklos algoritmų kritikos reikmę.

2. Meilė ir pagarba natūraliam žemės grožiui, būtinybė išsaugoti gamtos įvairovę leidžia darnų vystymąsi apibūdinti kaip etinį idealą.

3. Vienintelė reali išeitis iš scientistinės aklavietės – darnumo etikos plėtra, atkuriant vientisą pasaulio vaizdą, žmogaus ryšį su gamta.

4. Reikia ieškoti alternatyvių *homo oeconomicus* modeliui žmonių elgesį nusakančių koncepcijų, kai lemiamu žmonių visuomenės veiksmu tampa moralė: atsakomybės aplinkiniams, visuotinės grėsmės aplinkos ateičiai suvokimas.

5. Darnaus vystymosi ideologijos sampratai priskiriamas ekologinis vientisumas, socialinis ir ekonominis teisingumas, nesmurtiniai veiksmai, demokratija ir taika.

6. Darnaus vystymosi filosofija pabrėžia bendrųjų žmonių vertybių prioritetą, teigia, kad gamtos išsaugojimas – bendras visos žmonijos uždavinys.

7. Siekiant įgyvendinti darnaus vystymosi ideologiją, turi būti sutvarkytas tarpusavio bendravimas.

Gauta 2005 01 12

Pasirašyta spaudai 2005 10 05

Spausdinti rekomendavo: doc. dr. R. Matiušaitytė,
doc. dr. N. Petkevičiūtė

Literatūra

- Baranova, J. (2002). *Etika: filosofija kaip praktika*. Vilnius.
- Barbour, I. (2000). *When science meets religion*. New York.
- Brennan, A. (1996). Ethics, Ecology and the Economics. *Ecologists and the Ethical Judgements*. London.
- Brennan, A. (1992). Moral pluralism and the environment. *Environmental values 1*: 15–33.
- Brown, D. A. (1994). *The ethical dimensions of the United Nations program on environment and development*. Earth Ethics Research Group.
- Čiegis, R. (1997). *Tolydi ekonomikos plėtra*. Kaunas.
- Čiegis, R. (2002). *Tolydi plėtra ir aplinka: ekonominis požiūris*. Vilnius.
- Čiegis, R. (2004). *Ekonomika ir aplinka: subalansuotos plėtros valdymas*. Kaunas.
- Daly, H. E., Cobb, J. B. (1989). *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment and Sustainable Future*. Boston.
- Engel, J. R., Denny-Hugher. (1994). *Advancing ethics for living sustainably: Report of the IUCN ethics workshop*. April 1993. Indiana National Lakeshore, USA, Sacramento.
- Engel, J. R., Engel, J. G. (1990). *Ethics of environment and development: Global challenge, international response*. London.
- Gyls, P. (2002). Fundamentalizmas ekonomikoje ir jo pavojai. *Ekonomika 57*: 53–61.
- Gintis, H. (2000). Beyond *Homo economicus*: evidence from experimental economics. *Ecological Economics 35*: 311–322.

- Griffin, D. R. (1999). *Religion and scientific naturalism: overcoming the conflicts*. New York.
- Gustainis, E., Jankauskienė, L., Pakalnis, R., Taločkaitė, E., Vėbra, E. (2002). *Subalansuotosios plėtros įgyvendinimo nacionalinė ataskaita*. Vilnius.
- Harris, M. (1998). *Kultūrinė antropologija*. Kaunas.
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica 47*: 263–291.
- Kalenda, Č. (2002). *Ekologinė etika: ištakos ir dabartis*. Vilnius.
- Kalenda, Č. (1996). Ekologinis-dorovinis imperatyvas: ištakos ir turinys. *Problemos 49*.
- Kalenda, Č. (1998). Gamta, žmogaus veikla ir dorovė. *Humanistica 1*: 35–37.
- Kothari, R. (1994). Environment, technology and ethics. In: L. Gruen, D. Jamieson (eds.). *Reflecting on Nature: Readings in Environmental Philosophy*. New York, p. 228–23.
- Leopold, A. (1949). *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*. London.
- Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. (2001). *Darbotvarkė 21. Jungtinių Tautų Rio veiksnių programa*. Vilnius.
- Lindenberg, S. (1990). Homo Socio-oeconomicus: The emergence of a general model of man in the social sciences. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 146, nr. 4, p. 727–748.
- Machlup, F. (1972). The Universal Bogy. *Essays in Honour of Lord Robbins*. London.
- McDaniel, J. (1995). *With roots and wings: Christianity in an age of ecology and dialogue*. New York.
- Myers, N. (1993). Population, environment, and the development. *Environ. Conserv 20*: 205–216.
- Norton, B. G. (1987). *Why Preserve Natural Variety*. Princeton.
- Our Common Future. (1987). *World Commission on Environment and Development*.
- Orr, D. (2002). Four challenges of sustainability. *Conservation Biology 16*: 1457–1460.
- Parker, K. (1993). Economics, sustainable growth, and community. *Environ. Values 2*: 233–245.
- Rockefeller, S. C., Elder, J. C. (1992). *Spirit and nature: Why the environment is a religious issue*. Boston.
- Sachs, I. (1984). *Developper: Les champs de planification*. Paris.
- Schweitzer, A. (1960). *Kultur und Ethic*. Munchen.
- Siebenhuner, B. (2000). Homo sustinens – towards a new conception of humans for the science of sustainability. *Ecological Economics 3*: 15–25.
- Simon, H. A. (1979). Rational decision making in business organisation. *American Economic Review*, vol. 69, nr. 4.
- Skolimowski, H. (1981). *Eco-Philosophy*. London.
- Skolimowski, H. (1990). Reverence for life. In: J. R. Engel, J. G. Engel (eds.). *Ethics of environment and development: Global challenge, international response*. London, p. 97–103.
- Statkevičius, A. (1992). *Bendražmogiškumo manifestas*. Kaunas.
- Statkevičius, A. (1990). *Žmogaus gelbėjimas*. Chicago.
- Taylor, P. (1986). *Respect of Nature. A Theory of Environmental Ethics*. Princeton.
- Turner, R. K. (1988). Wetland conservation: economics and ethics. In: D. Collard, D. W. Pearce, D. Ulph (eds). *Economics, Growth and Sustainable Environment*. London.
- Кошелева, В. (1993). Экология и нравственность. *Общественные науки и современность 1*: 153–162.

THE MANAGEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ETHICAL ASPECTS

Remigijus Čiegis, Algirdas Gavenauskas

Summary

More and more attention for the ethical dimension of the sustainable development is given in the scientific economical literature. In this paper the authors analyses questions, which are related to the sustainable economi-

cal development and emphasize ethical aspects of this path of economy. The article evaluates the ethical aspects of sustainable development management. According to the collected theoretical and practical material, the perspectives of future developments in sustainability from the viewpoint of principles of sustainable development management and ethical behavior systems are reviewed.

Ethical aspects are very important, because now the humanity is faced with the principle problem – to have or not to have the future. Today if we want to make economical decisions, it is not enough to have sufficient economical information and narrow criterion of economical efficiency. We need to have other criterions – ecological, ethical – that are very important for the sustainable development of the world. Ecological-ethical imperative shows the limit, beyond which the sustainable life becomes impossible.

People are going to the next millennium, in which must be formed new attitudes to the environment, scientific and technological progress, integration of different cultures and traditions and economical development. In the last century used the concept of the economical development today is impossible to use without changes. If we are taking in the account externalities and negative consequences of economical actions, we must again to think about theoretical background of economical life.

The concept of the sustainable development, without which is impossible to imagine discussions about environment and development, is real alternative in the economical theory to the neoclassical growth theory, speaking about economical growth which means quantitative material growth of the economy.

In the reality the sustainability is a normative ethical principle of the social development, which speaks not about things, how they *are*, but about things, how they must be. So, sustainable economical solutions can be found only if will be fundamental changes in the human value attitudes, and will be created a new view to the nature.

Love and respect to natural Earth beauty, from which born cultural, aesthetics and ethics values, necessity to save nature's diversity, let us to character sustainable development like ethical ideal. There is a lot of attention in scientific literature for ethical aspects of sustainable development too.

According to some authors, such like B. Norton and I. Sachs, management ethics – weak anthropocentrism – will be enough to secure sustainability. Other scientists, such like R. Turner and A. Leopold, orient to stricter bioethics, maintaining that all living being or biotic systems of itself are morally important. American naturalist Aldo Leopold suggests baseline for environmental ethics. According to him, “When we understand, that land and we are the whole, we can start using it with respect”.

Ultimately, people have moral duty to respect and protect nature not only because such behavior is useful for us, but also because contrariwise we violate living

beings rights. These requirements consist with evolutionary ethics, then people morally commit to help for life.

Not only people's action against people, but also people's action against other living being and ecosystems can be evaluated like moral or immoral. It was understood in old India, where in Veda and ethics norms were taught to see you in all living being.

Chinese philosophy also considers that ethics is teaching about good behavior with all living beings. Precepts how to act with animals are written in popular Chinese ethics book “Kan yin pien” (“About pay and punishment”). It is interesting to mention, that this book was written in XI century. Roman philosopher Seneca also mentioned about human friendship with all living world.

So, ethics is responsibility for all alive. People must to refresh natural sensibility and integrate into animal's destiny problem not like gods of nature, but like thinking and moral persons. The winners of Nobel Prize A. Schweitzer's Respect to life ethics propose, that we do not have rights to violate borders even then these touch insignificant things.

The concepts of anthropocentrism and neo-anthropocentrism have difference. Representatives of anthropocentrism are tended to safe nature for people (the most important in this concept is human existence and well – being of them in the future, nature is a tool to ensure it). The concept of neo-anthropocentrism speaks about rights of all nature and all living beings (they are tended to protect nature from people's exploitation). According to Paul Taylor, “we need clearly separate protection from preservation.

Neo-anthropocentrism ethics is based on idea that human behavior is assessed on influence to living beings and biosphere, not only on the current and future of human beings. Even we accept neo-anthropocentrism ethics, it is difficult to understand how much we must evaluate nature.

Man and nature conflict result is ecological problem, which is one of topical and urgency problem in the world. Sustainable development solutions can be ecological if arise a new ecological philosophy and new attitude to man and nature Ecological philosophy, as a new and modern limb of philosophy, has to harmonize human and nature relations. Whole world have the global ecological crisis made by human, who generate by himself chaos. And human must overcome himself chaos, must harmonize himself life. Sustainable development must create fair and moral covenant between human and nature. But we can't solve humanity problems practically, while it is unsolved in theory, while we haven't clear reason in ourselves. Sustainable development ideology have task: outgeneral environmental, economical, social, mentality problems, educate new grasp in human. Sustainable development society have to educate new human understanding that your trust must be fair, honest, right, unselfish, and full of love for humanity and nature.